

Péntek Orsolya

Carl Lutz és a nyugodt ország

Aki irányítja a múltról való diskurzust, annak nemcsak a történelem van a birtokában, de a valóság-konstruálás lehetősége is, hiszen ami *volt*, az része, oka és magyarázata annak, ami *van és lesz*.

Ezért volt életbe vágó minden féldiktatúrának és diktatúrának – sőt, általában minden autoriter rendszernek –, hogy ne csak a jelent, hanem a múltat is öngazolásra, a neki megfelelő valóság megalapozására használja, így állították Magyarországon a Horthy-korban a történelmet az irredentizmus szolgálatába, míg a szovjet érában így lett osztályszempontok alapján formába kényszerítve.

1990-ben úgy tűnt, hogy tér nyílik egy több szempontú, ám mindenki számára elfogadható történelem-leírásnak és valóságképzésnek, a szakmai alapállás képviselői mégis pár pillanat alatt vesztették el a csatát az érzelmi alapú megközelítésekkel szemben. Ma minimum kétféle – de lassan több – magyar múlt és jelen van, a beszélő sérelmei, családi történetei, ízlése szerint, és mindegyik a kizárólagosságra tart igényt – holott általában senkinek nincs igaza, aki csak a saját vagy családja, osztálya sérelmei tükrében vizsgálja a világ dolgait.

A leginkább kétségbejítő ebben mégis az, hogy a radikálisan eltérő, érzelmi alapú történelemszemlélet, -értelmezés és ezáltal valóságkonstruálás, illetve identitáskonstruálás miatt lehetetlennek tűnik, hogy a mai magyar közgondolkodásban konszenzus teremjen – óvodától egyetemig, politikai oldalaktól és családtörténetektől ha nem is függetlenül, de a különféle történelmeket, történeteket legalább integrálva – arról, hogy egyáltalán *mi történt* velünk az elmúlt száz évben.

Hogy *mi volt* Trianon, *mi volt* a Horthy-kor, *mi volt* a Szálasi-korszak, *mi volt* 1944 márciusa és 1945 februárja között, majd 1947-ben, a Rákosi-korban és a Kádár-korban, végül pedig, hogy *mi volt* az a rendszerváltás: az elmúlt 26 évben vilá-

gossá vált, hogy közel száz évnek hiányzik a konszenzuális valósága az identitásunkból.

És ennek a száz évnek a közepén mint szakadék szalad keresztül a második világháború időszaka, azon belül pedig az 1944-es év, amikor Magyarország, különösképpen az úgynevezett polgári, európai Magyarország elvesztette azt az önmagát, amelyet 1867-ben¹ és 1895-ben² építeni kezdett.

És amíg ki nem beszéli ezeket az éveket, a magyar zsidóság kivettetését a nemzet testéből, soha nem is fogja megtalálni, a magyar zsidó apport nélkül ugyanis nem írható le sem a tizenkilencedik századi, sem a huszadik századi magyar történelem és várostörténet, sem a modern magyar kultúra története, sőt, maga az identitásunk sem. (Ehhez egy jellegzetes adalék, amely pontosan érzékelteti, miről van szó: divat manapság a magyar zsidó folyóiratként aposztrofált *Nyugat* ellenfeleként, a keresztény-konzervatív szellemiségnek teret adó lapként hivatkozni az amúgy német születésű Herczeg Ferenc szerkesztette *Új Idők*re. Akik ezt teszik, valószínűleg nem tudják, hogy a lap kiadója, a Singer és Wolfner alapítója és igazgatója, Wolfner József is zsidó volt, a céget pedig 1932-től fia, a zseniális

Táncsics Mihály (Verbőczy) utca 1., a korábbi brit követség épületének teraszán Carl Lutz svájci diplomata és felesége.
Kilátás a Duna és a Parlament felé

és fiatalon elpusztított Farkas István festőművész vezette.)

Ezért különösen fontos minden egyes adalék, forrás, fénykép, visszaemlékezés, akár csak napló-széljegyzet, ami a negyvenes évekből előkerül: minden egyes képkocka vagy leírt sor egy mozaikkocka abban a hatalmas rekonstrukciós kísérletben, amely a Rákosi-korban *nem* zajlott le, lévén diktatúra volt, amely a múltat szovjet sémára szabta, amely a Kádár-korban *sem* zajlott le, lévén a „kellemetlen” témát jegelni kellett össz-társadalmi szinten, hogy nyugodtan működjön a szoft-diktatúra, és amely *azóta sem zajlott le*, mivel 1990 óta a múltról leginkább érzelmi-sérelmi-indulati alapon esik szó a közbeszédben.

Egy új nekifutás, egy első, valódi rekonstrukciós kísérlet során pedig képesek lehetnének megalkotni össztársadalmi szinten a legpontosabb képet, a konszenzusos képet arról, *ami történt*. (És nem arról, *hogyan történjék meg*, ami történt – az valószínűleg nem lehet kérdés, hogy ép erkölcsi érzékkel rendelkező személy miként viszonyul ezekhez az évekhez, mint ahogy az sem, hogy nem a *szakmai konszenzust* sürgetjük itt, hanem a társadalmi.)

Az „*ami történt*” minél pontosabb, a lehető legtöbb szemszögből, mozaikkockából összerakott teljes képéhez pedig *minden* hozzátartozik, ami az adott korból fellelhető – noha egyes forrásoknak, mert kevés van belőlük, vagy mert speciálisak, másoknál nagyobb jelentőségük van.

A fentiek tükrében válik különösen fontossá, hogy a nyilvánosság számára is hozzáférhetővé vált Carl Lutz fényképhagyatéka, amelyet a diplomata örökségét kezelő svájci alapítvány a Tamási Miklós és Szepessy Ákos alapította, ingyenes, bárki által elérhető Fortepan on-line fotóadatbázisnak – www.fortepan.hu – átadott szabad felhasználásra az idén ősszel. A hat éve létrejött Fortepan több mint ötvenezer digitalizált fotót tett nyilvánosan elérhetővé és reprodukálhatóvá az internetes oldalán az évek során az előző századfordulótól a rendszerváltásig terjedő időszakból. A digitalizált fényképekből álló állomány adományok, hagyatékok által folyamatosan nő – ebbe került be most a Lutz-hagyatéka is.

Több száz fényképfelvételről van szó, amelyeket a svájci embermentő, illetve környezetének tagjai készítettek Magyarországon javarészt 1942 és 1945

A pesti alsó rakpart a Zoltán utca torkolatánál.
háttérben a Lánchíd és a Budai Vár

között, illetve a negyvenes évek végén, amikor Lutz visszalátogatott Magyarországra.

A fényképanyag több okból fontos: nemcsak kiegészíti az írott forrásokat, de a műfaj sajátosságai miatt adódóan a fénykép mindig rögzít olyan véletlen adalékokat is, amelyek a visszaemlékezőknél soha nem jelennek meg, pedig lényeges információt hordoznak azok számára, akik később, tehát nem átélőként vagy túlélőként próbálják a kort megidézni.

Annak, aki átélte, nem lényeges például – csak a fényképekről hirtelen, első látásra „leszedhető” információkat soroljuk –, hogy mit viseltek az emberek a mindennapokban, és öltözködésük mennyire volt háborús, takarították-e a havat és gondozták-e a virágágyásokat, azaz működött-e a város (igen), milyen volt a közhangulat és a közönség egy kiránduláson vagy egy fürdőben (békebeli és vidám), mit tartottak viccesnek (főleg az ostrom idején, amelyről nem hinnénk, hogy valakinek van kedve viccelni vele, pedig volt).

Annak, aki egy adott korban él, ezen információk egy része nem információ. Annyira triviális, hogy még ha naplót ír, se tartja megörökítésre érdemesnek, mert folyamatosan a „lényegre” fókuszál, és az adalékok a lényegtől látszólag elvezetnek. Valójában nem mindig – tudja ezt a legtöbb művészfotós, akik nem egyszer triviális elemekben vagy épp a váratlan fókusz által mutatják meg egy helyzet, egy helyszín, egy korszak lényegiségét vagy filingjét, gondoljunk André Kertész párizsi kávézó-asztalára a húszas évekből az odadobott újsággal, az ötvenes évek Amerikájának érzetére 1954-es Washington Square-felvételén – mennyire

Vadász utca 29., az „Üvegház”,
a Svájci Követség Idegen Érdekek Képviseletének kivándorlási osztálya

különbözik ez a hivatalos, színes magazinos-Amerika-képtől, és mennyire egybeesik mondjuk a Malamud festette képpel! –, vagy Escher Károly ikonikus felvételére, a *Razzia hajnali ötkor* címűre, amely egy képben mutatja meg a Horthy-kor alulnézetét.

Carl Lutz esetében nincs szó művészfotókról. Arról a láttató erőről sincs szó, ami a fotóriporterek sajátja: egy többé-kevésbé jó szemű fényképező magánember dokumentumfelvételei ezek, amelyek a korabeli magyar valóság viszonylag szűk szegmensének lenyomatai, viszont számtalan olyan részlet megjelenik rajtuk, amelyek fontos adalékul szolgálhatnak egy történelmi mozaikhoz, azaz hozzáadnak a *mi történt* kérdésre adott válaszhoz.

A felvételek egy része, noha dokumentumként fontos, kevésbé izgalmas ilyen szempontból: Lutz magánélete, magántere, dolgozószobája legfeljebb

arról árulkodnak, miként élt ekkoriban egy diplomata.

Más fotókon csodálatosan dokumentált a korabeli Budapest a budai várral, a hidakkal, a Tabán megmaradt részével és templomaival, a nagytotál városképeken az épületek tömege, a látvány mellett ugyanakkor nem igazán vehető ki semmi más, így ezek elsősorban a várostörténetek figyelmére érdemesek.

A fotók harmadik csoportja Lutz embermentő tevékenysége felől nézve válik fontossá, vagy azt árnyalja, mint például a Vadász utcai üvegházról készült két kép, amelyek különbsége érzékelteti a rövid idő alatt bekövetkezett változásokat: a korábbi felvételen, amely a ruházatból ítélve nyári kép lehet, épp csak egy sor látható, a másodikon, az 1944 novemberin már óriási tömeg. (Ezekre a felvételekre még visszatérünk.)

A negyedik fényképcsoport a negyvenes évek magyar valóságához ad hozzá – ezek talán a legfontosabbak. Mint például a korabeli Gellért fürdő önfeledten vidámnak tűnő közönségéről készült fénykép 1943-ból. (Lutz az összes fürdőt végigfotózta egyébként.)

Utóbbi kép kapcsán megjegyeznénk: elgondolkodtató a fürdőben a tömeg jelenléte, a békebeli hangulat és az, hogy háborúnak nyoma sincs sem az arcokon, sem az alakokon. Európa ekkor már ugyanis lángokban állt, Szicíliában júliusban partra szálltak a szövetségesek, Robert Capa pedig ugyanebben az évben, 1943 októberében sodródott a nappolyi partizángyerekek temetésére, ahol az ellenállásban meghalt tizenhat évesek lába kilógott a gyermekkoporsóból, míg a koporsók felett ott zokogtak a szegényesen öltözött, nyomorult, megkínzott anyák: ez a képe az akkori olasz mindennapoknak, a fürdők jól táplált, gondtalan közönségéről készült felvételek pedig az akkori magyar mindennapoknak.

A korabeli írott források tükrében azonban nincs semmi meglepő abban, hogy Lutz képén is az a békebeli hangulat jelenik meg, mint amit például Márai Sándor megjelenít a *Föld, föld!*-ben, ahol beszámol arról, hogy még a német megszállás estéjén is fehér kesztyűs szobalány szolgálta fel az ünnepi, Sándor-napi vacsorát náluk. A Magyarországon „békebeli” 1943-as évről sokat elárul az is, hogy Goldberger Leó, csakúgy, mint a zsidó nagytőkések

közül sokan, akkor még épp szívélyes baráti viszonyát igyekezett szorosabbra fűzni Horthyval és körével³ – miközben érvényben voltak a zsidótörvények, és Radnóti, Gelléri már évek óta munkaszolgálatos volt.

Abban a pillanatban tehát, ahogy a fókusz, akár a jó fényképezés, elmozdítjuk, hatalmas zavarba kerülünk. Egy olyan korra és egy olyan országra látunk rá a lángokban és vérben álló Európa közepén, amelyben Lutz fényképeinek tanúsága szerint békésen üldögél az elit a bicskei Batthány-kastély teraszán, de amelyről Heller Ágnes a *Biciklíző majom*-ban azt mondja,⁴ középiskolás társaival megállapodtak abban, hogy „úgysem élnek túl a háborút” – tizenöt-tizenhat éves magyar zsidó gyerekekről van szó, akik úgy járkálnak, mint a halálraítélt.

Nézzük Lutz dokumentum értékű, nyugodt, szép képeit, amelyeken a tabáni Szent Demeter-templom, mögötte a budai vár, egy másik képen az Alexandriai Szent Katalin-plébániatemplom látható. 1942 telén a képek tanúsága szerint hatalmas hó volt. A budai vár alatt villamos járt. Óbudán a legmagasabb épület a Péter Pál-templom volt – a városrészt a Margitszigetről fotózta Lutz –, míg a Duna-korzó és környezetének fotódokumentációjából rekonstruálni lehet a korabeli Pest látványát, lakóinak öltözetét – beleértve a hőmunkásokat: ezek szerint a város tökéletesen működött. (A jól ápoltság, a rend a többi felvételen is látszik.)

Rekonstruálható az úrnapi körmeneten részt vevők ruházata, és jól látható az arckifejezésük, mint ahogy az is, hogy miként nézett ki a Szabadság téren virágokból kirajzolódó irredenta „hiszek-egyes” emlékmű – utóbbi fontos fényképadalék a szimbolikus tér történetéhez, ahogy arra Ungváry Krisztián is felhívta a figyelmet a Lutz-hagyatékról 2016. szeptember 21-én az OSA Archívumban tartott előadásában, ahol vetítettek is a hagyatéék fontosabb felvételeiből.

Összefoglalva: az 1942-ben a svájci követség külföldi érdekeket képviselő osztályának vezetőjeként érkezett Carl Lutz – aki így módon, semleges ország képviselőjeként azon államokat képviselte, amelyek Magyarországgal hadban álltak – felvételeinek nagy részén egy polgári létbiztonságban élő, nyugodt főváros látszik, ahol telve vannak a fürdők és

Gellért gyógyfürdő

a kávéházak, az emberek jól öltözöttek és jól tápláltak és szembetűnően gondtalanok – miközben, és ezt egyéb forrásokból tudjuk, a magyar társadalom polgári jólétének megteremtéséhez nagy mértékben hozzájáruló magyar zsidóság jogfosztása 1920 óta tart, lépésenként vezetve a másodrendű állampolgári létől a teljes tragédia felé.

Ha már olasz párhuzammal kezdünk: árulkodik az olasz (európai) és a magyar hétköznapiak különbségéről az is, hogy míg Olaszországban már 1939-ben betiltották a kávéfogyasztást a háború miatt, Pesten legfeljebb amiatt zsörtölődtek a hírlapírók, ha nem volt tiszta a kávé, és nem hogy másfélszáz kávéház, félszáz eszpresszó és több mint hatszáz kávémérő működött, de másfél hónappal a német megszállás után (!) még nyílt két új eszpresszó Pesten.⁵

Mindezt természetesen nem a fényképekből tudtuk meg – Lutz felvételei csupán illusztrálják és iga-

Aréna (Dózsa György) út–Andrássy út sarok, a szerb követség épülete

A felvétel a Déli pályaudvar előtt készült.

Középen Carl Lutz svájci diplomata, háttérben az Alkotás utca házsora

zolják, hogy a történelem benne élve teljesen máshogy látszik, mint utólag, és máshogy látszik a svájci diplomaták szemével is, mint az óbudai, külső kerületi Gelléri Andor Endre vagy a vidéki zsidóság szemével is, ergo ha szeretnénk megközelítően pontos képet kapni, akkor az összes fókusz egyszerre kell alkalmaznunk, Lutz pedig biztosítja az *egyik* szemzőget.

A diplomata életében, csakúgy, mint az ország életében, 1944. március 19-én következett be a fordulópont – ami a fényképanyagon is látszik.

A források nagy része állítja, hogy a német megszállás váratlanul és felkészületlenül érte az ország lakosságát. Márai idézett könyvében leírja, hogy még éjjel telefonon kapta meg a hírt egy miniszté-

riumi barátjától, Vázsonyi Vilmos ügy emlékezik, a miniszterelnök fia, Kállay Kristóf embere hívta fel őket telefonon. „Több embert megkért, hogy értesítsenek másokat, tehát hólabdaszerűen, telefonon terjedt egy bizonyos körben, hogy a németek szombatról vasárnapra virradóra átlépték a határt” – meséli, hozzátéve, hogy csak ekkor kezdték égetni az ellenállók címeit tartalmazó listákat.⁶

Hasonlóról számol be Marianna D. Birnbaum is, aki ugyan kislánycént élte át a vészidőszakot, de *Emlékirataim 1944-ből* című könyvében⁷ elég pontosan fel tudja idézni azt a bizonyos vasárnap reggelt: őket apja egy barátja, egy keresztény ügyvéd hívta fel, hogy bejöttek a németek. Az 1944-et megelőző években pedig annak ellenére sem igyekeztek menekülni, hogy 1942-ben épp ők segítettek egy, a szlovák deportálásokból a határon átszökött ismerősükön. Vázsonyi azt idézi, hogy miként hagyták elvérvénytelenedni angol vízumukat, mondván, ők magyar hazafiak – mindezt a negyvenes évek elején.

Heller Ágnes az idézett könyvben elmeséli, hogy franciaórán ültek a gimnáziumban, amikor a matematikatanáruk berontott, és közölte velük, hogy menjenek haza, bejöttek a németek.

Heller, aki egy helyütt azt mondja, „Auschwitzről semmit se tudtunk”,⁸ az októberre pedig sokakkal egyetemben úgy emlékezik, hogy Horthy proklamációjának hírére aznap leszedték a sárga csillagot a házról, ugyanakkor a hamarosan bekövetkező Szálasi-puccs napján

a nyilasok a zsidókat terelték le a körútra éljenezni, mert a magyarok nem mentek.⁹

A forrásokat azért idézzük – és idézhetnénk még hosszan –, hogy bizonyítsuk: a magyar társadalomnak még az elitje, az értelmisége, sőt a zsidó polgárság is totálisan tájékozatlan volt március 19-e előtt arról, hogy mi fog történni.

Hiszen hihető lenne, hogy Kállay Kristóf, a Birnbaum idézte keresztény barát vagy Márai Sándor informátora nem szól előbb, ha teheti, és Vázsonyiék az utolsó pillanatban kezdenek hozzá az ellenállók neveit tartalmazó listák megsemmisítéséhez?

A német megszállás, úgy tűnik, egy szervezetlen és informálatlan társadalmat ért, amelyben a Horthy-kor anakronisztikus társadalm szerkezete

miatt épp a széleskörű, a különféle társadalmi osztályokat összefogó civil önvédelem nem létezett.

Ebben a környezetben különösen felértékelődik a Lutz-féle tevékenység, a zilált magyar társadalom ellenében Lutz és társai ugyanis többé-kevésbé hatékonyak és szervezettek voltak: a Palesztina-certifikátok védőokmányként funkcionáltak, csakúgy, mint a kollektív útlevelek, amelyeket Lutz egyébként ki sem állíthatott volna. A nyilas uralom alatti káosz mértékét mutatja, hogy a nyilasok sem tudták, hogy melyik papír érvényes és melyik nem, ezért egy-egy razzia alkalmával – erről is Ungváry Krisztián számolt be az említett előadásában – épp Carl Lutzot hívták oda, hogy a paszszusok érvényességét/érvénytelenségét ellenőrizze, akinek a legnagyobb lelki terhet az okozta, hogy a látszat fenntartása érdekében kénytelen volt a papírok egy részét, legalább azokat, amelyek feltűnően gyenge hamisítványok voltak, érvénytelennek nyilvánítani.

Említettük a két Vadász utcai képet. Ez a két felvétel az, amely a legszorosabban kötődik Lutz embermentő tevékenységéhez. Ungváry Krisztián leírja¹⁰, hogy az első kép 1944. július 24-én készült. Érdekességként említi, hogy az embermentő mindössze öt olyan felvételt készített, amely valamilyen módon kapcsolódik a zsidóüldözéshez, noha számtalan ember életét megmentette, és sokat mond az is, hogy a nemcsak a Lutz-hagyatékban, de egyáltalán, a korabeli pesti fényképhagyatékban is nagyon kevés olyan felvétel található, amely a zsidóság sorsát dokumentálná. Ami ugyanolyan megdöbbentő, mint az, hogy a magyar társadalom nem állt ki egyként az üldözöttek mellett egy olyan országban, ahol nem elkülönülten élt a zsidóság, hanem 1867-nek és 1895-nek köszönhetően az államalkotó, egyenjogú magyar polgárok közösségében, asszimilálva, a vegyes házasságok miatt nem egyszer vegyes családokban. (A skizoid helyzet pedig máig feldolgozatlan és feldolgozhatatlan épp a kibeszéletlenség és a konszenzus teljes hiánya miatt: e sorok szerzőjére például a harmadik generációban csapódik rá egy olyan családi emlékezet, amelyben az egyik nagy-nagybácsi a Várból kitörő magyar katonák közt volt vezető rangban, a másik nagy-nagybácsi az auschwitzi tábor foglya volt –

A Szent György tér, a Várkert kapuja. Donáth Gyula-Turul szobra.
Balra Carl Lutz svájci diplomata

A Táncsics Mihály (Werbőczy) utca 1., az egykori brit követség udvara.
Balra világos kabátban Carl Lutz svájci diplomata

míg a másik ágon jugoszláviai partizánok és egyéb ellenállók színesítik a palettát.)

Az 1944. júliusi Vadász utcai képen, amely a szemben álló csillagos házból készülhetett, a svájci papírokért álló sort látjuk az üvegház bejárata előtt. (Itt működött a Svájci Követség Idegenérdek-képviselőtének Kivándorlási Osztálya, az épület ma múzeum.)

A másik képen, 1944 novemberében már hatalmas a tömeg: több mint valószínű, hogy azok, akik Horthy sikertelen kiugrási kísérletéig, október 15-éig még bíztak abban, hogy életben maradhatnak Pesten, a nyilas hatalomátvétellel minden reményüket elvesztették, és az utolsó pillanatban menlevélért folyamodók tömegét szaporították.

Lutznak 8 ezer Palesztinába való kivándorlásra feljogosító engedélyt lett volna joga kiadni, ő azonban – a becslések szerint – 62 ezer emberen segített úgy, hogy a nyolcezres számot nyolcezer családnak kiállítható menlevélként értelmezte, de erről főnökeit nem tájékoztatta.¹¹

Fennmaradtak Lutz felvételei közt a Szent István körúti védett házakról készült fotók is, valamint egy, a félig felrobbantott Margit-hídról készült kép. A budai oldalról fotózott kockán még látszik az épen maradt hídv.

A decemberi bombázás ideje alatt Lutz már a budai Várban volt, a brit követség pincéjében. A bombázások után készült fényképek közül megdöbbentő az, amelyen az üszkös rommá vált egykori fürdőszoba helyén pózol: az épület a bombázás alatt gyulladt ki, majd a nyilasok rabolták ki oltásra hivatkozva.

Megfejthetetlen az a felvétel, amelyen a svájci követség kisbusza – amely a korábbi kirándulós képeken is feltűnik – látható kiegészítve, szintén 1945-ben, a jármű előtt ugyanis egy bolgár egyenruhás katona pózol, aki rejtély, hogy miként került Magyarországra¹², valamint az, amelyen egy kiegészített járműroncsban sorban ülnek a szereplők, akiket a többiek úgy vontatnak, mintha vidámparkban lennének, mindezt az ostrom után alig pár nappal.

Akadnak képek a rommá lőtt palotáról, Lutz azonban – érthetően – az ostromot vagy a kitörést nem, csak a következményeket dokumentálta.

A háború után is visszatért Magyarországra, részben azért, mert – másodjára nősülve – egy, a negyvenes éveken a svájci követségen megismert brit állampolgárságú magyar nőt vett feleségül.

A Lutz-fotókról összességében elmondható, hogy mivel nem az embermentő tevékenységével összefüggésben készült felvételek dominálnak az anyagban, hanem a korábbiak, illetve a budai ostrom utáni állapotokat megörökítő, a hagyaték a leginkább a negyvenes évek Magyarországnak közhangulatáról, a korabeli Budapest életéről, a lakók és a diplomáciai elit, illetve körének mindennapjairól árulkodik, vagyis inkább az 1942–1944 közötti időszakot illetően segít megválaszolni a „mi történt” kérdését. Még úgy is, hogy Lutz csak egy bizonyos körben mozgott, éppen ezért teljes körűen dokumentálni nem volt képes.

Az anyag ezen felül minimálisan árnyalja a vézorkorszakbeli mentések dokumentációját, illetve hozzátesz az ostrom utáni Buda állapotáról való minél pontosabb ismereteinkhez.

Az 1942–44 közötti felvételeket újra és újra végigpörgetve a fotóanyag legfőbb tanúsága mégis ez: soha nem látszik, mikor kezdődik igazán a pokol.

Sem az arcokon, sem a hómunkások görnyedt hátán, sem a teraszon ülők nevetésében, sem a Duna-korzón üldögélő dámák arcán, de még a Vadász utcai első felvételen fegyelmezetten sorban állókon sem látszik az apokalipszis ígérete. Vagyis: 1944-ben a magyar társadalom nagy része – beleértve a zsidóság azon részét is, amely úgy feltételezte, Horthy a háború végéig a helyén lesz, és a háború végéig „megvédi” a pesti zsidóságot – úgy ment bele, hogy észre sem vette. Mert az ország, a város körülötte látszólag zökkenőmentesen működött, és minden „jog szerint” történt.

A rend látszata elég volt rendnek, alatta, mögötte pedig zavartalanul készülődött 1944. március 19-e. Az az immunitás és veszélyérzet, amely *addig* nem alakult ki a „normálisan élő” lakosságban, akkor pedig már elkésett: az atomizált, felkészületlen, informálatlan társadalom nem volt képes megvédeni saját polgárait. Emiatti frusztrációja, a tagadás reflexe és a múltat végképp elfeledni típusú hozzáállás pedig épp azért veszélyes, mert amíg nem tisztázzuk, hogy kik vagyunk, és *pontosan mi történt velünk*, addig ugyanazt a helyzetet tartjuk fent mentálisan, össztársadalmi szinten, mint amelyben egyszer már megtörtént az, amit még ki sem beszéltünk.

JEGYZETEK

- ¹ Az úgynevezett emancipációs törvény.
- ² Az izraelita vallást egyenjogúsító törvény, amelynek bevezetésével immár valóban teljes jogú magyar állampolgárokká váltak a Magyarországon élő zsidók – ezt és az 1867-es egyenjogúsító törvényt helyezték fokozatosan hatályon kívül a második világháború idején életbe léptetett zsidótörvények.
- ³ Bővebben: Guba Ildikó: *A balál nem program - Buday-Goldberger Leó élete*, 2015, Óbudai Múzeum.
- ⁴ Heller Ágnes–Köbányai János: *Bicikliző majom*, 2004, Múlt és Jövő.
- ⁵ Zeke Gyula: *Volt egy feketém*, Balassi, 2014 127.
- ⁶ Hadas Miklós – Zeke Gyula: *Egy fölösleges ember élete Beszélések Váconyi Vilmossal*, Balassi Kiadó, 2012. 130.
- ⁷ Marianna D. Birnbaum: *Emlékirataim 1944-ből*, Corvina, 2015.)
- ⁸ Heller *i. m.* 42.
- ⁹ Heller *i. m.* 45.
- ¹⁰ Ungváry Krisztián: „Az embermentő Carl Lutz Budapesten”, *Index.hu*, 2016. szeptember 21.)
- ¹¹ Ungváry Krisztián a Lutz-hagyatékáról 2016. szeptember 21-én az OSA Archívumban.
- ¹² Ungváry: „Az embermentő Carl Lutz Budapesten”, *Index.hu*.